

Suvonova Sevara Asliddin qizi
Navoiy davlat pedagogika instituti
umumiy pedagogika
va psixologiya kafedrası
o'qituvchisi
sevarasuvonova96@gmail.com

O'SMIR YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA TOLERANTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING AKSIOLOGIK AHAMIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada tolerantlik tushunchasining o'ziga xosligi, uning aksiologik qadriyatlar tizimidagi o'rni haqida yoritib o'tadi. Xususan, ushbu qadriyatni yosh avlod ongiga ya'ni, o'smirlik davri egalariga singdirish yo'llarini turli xildagi mashg'ulotlar, tarqatma materiallar hamda tajriba-sinov metodlarini ko'rinishida aks ettiradi.

Kalit so'zlari: filantropiya, qadriyat, "Taraqqiyot strategiyasi", Konstitutsiya, oilaviy qadriyat, shaxs, ijtimoiy muhit.

Аннотация: данная статья проливает свет на своеобразие понятия толерантности, его место в системе аксиологических ценностей. В частности, в ней отражены способы привития этой ценности в сознании молодого поколения, т. е. хозяев подросткового возраста, в форме различных занятий, раздаточных материалов, экспериментальных методов.

Ключевые слова: благотворительность, ценности, «Стратегия развития», Конституция, семейные ценности, личность, социальная среда.

Abstract: this article sheds light on the uniqueness of the concept of tolerance, its place in the system of axiological values. In particular, it reflects the ways of instilling this value in the minds of the young generation, i.e., the owners of adolescence, in the form of various activities, handouts, and experimental methods.

Key words: philanthropy, value, "Strategy of Development", Constitution, family value, person, social environment

Kirish. Har bir shaxs dastlab oila muhitida ilk tarbiya va ta'lim jarayonini boshidan o'tkazadi. Shaxs oilada shakllanadi. Oila an'analari va qadriyatlari shaxsning ijtimoiy dunyoqarashining shakllanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, oilaning ijtimoiy funkcionalligiga bo'lgan zamonaviy talab ortib boradi. Bugungi kunda oila - ijtimoiy faol shaxs shakllanishi uchun mutanosib pedagogik poligon vazifasini o'tamoqda. Tolerantlik tafakkuri ham ilk bor oilada shakllantiriladi, ona suti bilan go'dak tafakkuriga singdiriladi. Boshqacha qilib aytganda, insonning qadriyatlar darajasi uning oilaviy tarbiyadagi o'rni bilan belgilanadi. Yoshlarda xususan, o'smir yoshdagi o'quvchilar ijtimoiylashuv jarayoniga kirishar ekan, etnik qarashlari, e'tiqodi asosida insonlarga munosabatda bo'ladi. Shu o'rinda insoniylik xislatini anglashda tolerantlik, insonlarga bag'rikenglik tamoyillari asosida yo'naltirishi ham muhimdir. Chunki ijtimoiylashish jarayoni nafaqat yaqin tengdoshlar bilan, balki millat, irqi va madaniy ko'rinishlar bilan farq qiluvchi insonlarga ham yo'naltiriladi va ushbu tushunchaning rivoji qadimgi davrlardan buyon ishlatilib, xususan, insonlarga ijtimoiy ko'mak ko'rsatish, samimiylik, bag'rikenglik fazilatlarini bilan yo'g'rilgan edi. Qadimgi Gretsiyada ijtimoiy ish «filantropiya» sifatida ma'lum bo'lgan, Rimda esa «xalq an'anasi» sifatida, qadimgi inklar yordam berish jarayonini «minka» deb. slavyan qabilalari «slepnya» deb ta'riflaganlar.[1] Bunda qabilalar o'rtasidagi iliqlik, ijtimoiy jarayonlar tizimida qo'llanilib, unda ijtimoiy qatlam egalariga turli ko'rinishdagi yordam berish shakli sanalgan. Ushbu tushunchaning paydo bo'lishi har bir millat va elatda turlicha yondashuvlar asosida keyingi avlodga uzatib kelingan. Xususan, o'zbek xalqi

o'zining qadimiy va boy madaniyati, o'ziga xos sivilizasiyasi va tarixiy merosi tarkibida har vaqt tolerantlik asoslarini targ'ib etib kelgan, shuningdek o'z yashash tarzida, milliy qadriyatlari tizimida tolerantlik va bag'rikenglik tamoyillariga suyangan holda farzandlarni tarbiyalagan. Etnik sabr-toqat, bag'rikenglik hayot bo'ronlaridan omon qolish va rivojlanish uchun zarur tabiiy me'yorlarga aylandi. Ayni shu zaminda ko'p asrlar mobaynida jahon madaniyatlari dunyo miqyosida bir-birini boyitgan. Bu yerda ko'chmanchi xalqlar o'troq xalqlar bilan, eronlik qabilalar turk qabilalari bilan, musulmonlar nasroniylar va yahudiylar bilan ko'p asrlar birga yashab kelganlar». Shunga binoan «Movarounnahrning musulmon madaniyati etnik sabr-toqat va bag'rikenglik ruhini o'zida aks ettirdi. Uning ideali – fozil kishilar shahri nafaqat diniy asosda, balki madaniy va axloqiy negizida ham uyushgan odamlarning hamjamiyatidan iborat bo'lganligi tasodifiy xol emas».[2]

Asosiy. Tolerantlik g'oyalari o'zbek xalqining azaliy urf va odatlarida, kundalik turmush tarzida va axloq-odobida juda keng o'rin olgan. Tolerantlik tushunchalari va uning unsurlari avloddan avlodga axloq va odob me'yorlari sifatida meros qoldirilib, maxsus ravishda tarbiyalangan. Tolerant tafakkurga ega bo'lgan odam shaxsiy kamolotining yuqori mavqeiga erishgan inson sifatida qadrlangan. Qo'li ochiqlik, samimiylilik, boshqalarning ko'nglini olishga say'i-harakat qilish, mehmonnavozlik, bag'rikenglik, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, sabr va qanoatli bo'lish, o'zgani anglash, dardlashish, dildan suhbat qurish, shu bilan birga boshqa madaniyatlarni hurmatlash, ularning merosini avaylash, birgalikda tinchlik va osudalikda yashash ko'nikmalarini bilish va ularga e'tibor bilan qarash, tinch yashash tarzini qadrlash har vaqt xalqimizning azaliy qadriyatlaridan bo'lib kelgan. Shuningdek, o'zbek xalqining an'anaviy qadriyatlari tizimida xalqlararo va dinlararo nizo va adovatni qoralovchi, turli dinlar o'rtasidagi munosabatlarda o'zaro hurmat-ehtirom va ishonchni, xalqlar o'rtasida hamkorlik va hamjihatlikni targ'ib qiluvchi, hamma insonlarga dini va millatidan qat'iy nazar insoniy mehr-muhabbat bilan yo'g'rilgan insonparvarlik g'oyalari har vaqt targ'ib etilgan.

Tolerantlikning me'yoriy hujjatlarda ham qonuniy tasdig'i bo'lib xususan, mamlakatimiz prezidenti Sh.Mirziyoyev 2022-yil dekabrda O'zbekiston Respublikasi Parlamentiga Murojaatnomasida kirib kelayotgan 2023-yilni «Insonni ulug'lash va sifatli ta'lim» yili deb e'lon qilinishi, shuningdek, murojaatnomada «Millati, tili va dinidan qat'iy nazar, O'zbekistonni o'zining vatani deb biladigan, uning ravnaqi uchun hissa qo'shib kelayotgan har bir fuqaro bundan buyon ham davlatimiz va jamiyatimizning e'tibori va ardog'ida bo'ladi»[3] deb bildirgan fikrlari davlatimizda tolerantlik siyosati bugun har qachongidan ham aktuallashtirilganligini ko'rsatib turibdi. 28.01.2022 yildagi PF 60-son O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» Farmonidagi

- 70-maqсад: «Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish. Yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, sotsial tolerantlik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega shaxs sifatida tarbiyalash»;

- 74-maqсад: «Jamiyatda millatlararo totuvlik va dinlararo sotsial tolerantlik muhitini mustahkamlash». Turli millat yoshlari uchun qo'shimcha qulay shart-sharoitlar yaratish, ularda fuqarolik burchini anglash, vatanparvarlik, sotsial tolerantlikka asoslangan millatlararo muomala madaniyatini yuksaltirish kabilar belgilab qo'yilgan.[4]

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasida «O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar»[5] deb belgilab qo'yilganligi ham jamiyatning har bir a'zosidan insonlarni sevish, qadrlash, g'amxo'rlik ko'rsatishi, ularga ijobiy munosabatda bo'lishlari kerakligini vazifa sifatida yuklaydi. Ammo tolerantlik tarixiy-ijtimoiy va axloqiy-psixologik norma bo'lib, uning mazmuni yangi zamon bilan hamnafas tarzda o'zgarib, boyib va takomillashib bormoqda. Bir tomondan o'zgarayotgan ijtimoiy-siyosiy voqelik, globalizatsiya va postindustrial rivojlanish talablari, ikkinchidan, ta'lim tizimida olib borilayotgan tub islohotlar, uchinchidan, barkamol shaxs va fuqaro shakllanishini maqsadli olib borish say'i-harakatlari tolerantlik va uni shakllantirish masalalarini yangi

mazmunda qayta anglanishini, uning zamonaviy pedagogik mazmunini qayta ishlab chiqilishini, tolerantlikni shakllantirishning usul, shakl va vositalarini zamonga mos ravishda tanlanishini kun tartibiga qo'yadi. Shu bois, bugungi davr ta'lim va tarbiya tizimidan globallashuv g'oyalari o'zida aks ettirgan tolerantlik tushunchasining mazmunini aniqlash, uni ta'lim tizimiga joriy etish mexanizmlarini aniqlash vazifasini amalga oshirish talab etiladi.

Muhokama va natijalar. Bugungi kunda tolerantlik tafakkurini yoshlar ongida shakllantirish ularni fuqarolik jamiyatida faol yashashga o'rgatishga teng keladi. Tolerantlik g'oyalari zamonaviy davrning eng muhim ijtimoiy va siyosiy g'oyalariidan biri ekanligini namoyon etadi. Dunyodagi o'zgarishlar, millat va elatlarning hayotini, bir-biriga munosabatini yaqinlashtiradi. Ushbu jarayonda aksiologik qadriyatlarining turi hisoblangan tolerantlik tushunchasini yosh avlod ongiga to'g'ri yo'nalish asosida singdirish o'z navbatida ta'lim bosqichlarida xususan, o'smirlik davri egalarida asosiy muammo hisoblanmoqda. Chunki ushbu davr o'zining fiziologik, psixologik o'zgarishlari, insoniy munosabatlar tizimiga ham ta'sir etmasdan qolmaydi. Ushbu bosqich davri egalariga pedagogik-psixologik jihatdan to'g'ri yo'nalish berish va ularni tolerantlik xususiyatlarini shakllantirishda bir qancha mashg'ulotlarni keltirib o'tadi:

"Doira ichida salomlashish" mashqi

Guruhning har bir a'zosi aylanada o'rnidan turib, boshqalarga qaratilgan iborani aytadi: "Xayrli kun", "Salom", "Bugun hammaga ko'p yangi va qiziqarli narsalarni o'rganishni tilayman". Bir ibora o'rniga siz ishtirokchilarni imo-ishora yoki mimika bilan tabriklashingiz mumkin.

"To'p aylanada" mashqi

Ishtirokchilar aylanada turishadi. Har kimning qo'lida to'p bor. Bola guruhdan kimningdir ko'zlari bilan topadi. Ishtirokchilarning ko'zlari uchrashganda, ular to'plarni bir-biriga tashlaydilar.

Mashq "Nima o'zgardi?" mashqi

Ishtirokchilar bir-biriga qarama-qarshi ikkita chiziqda qurilgan. Birinchi jamoaning o'yinchilari ikkinchisiga orqa o'giradi. Ikkinchi jamoaning har bir a'zosi o'z kiyimlarini uchtdan o'zgartiradi. Birinchi jamoa ikkinchisiga o'giriladi. Har bir ishtirokchi ikkinchi guruhning qarshisida turgan o'smirdan kiyimdagi o'zgarishlarni qidiradi. Keyin jamoa a'zolari rollarni almashtiradilar.

"Salom" mashqi

Ishtirokchilar sinf bo'ylab erkin harakatlanadilar.

Yetakchi: Sizni bir-biringiz bilan quyidagi tarzda salomlashish taklif etiladi.

Bir marta qarsak chalsam, qo'l berib ko'rishamiz; agar ikkita bo'lsa, biz elkalar bilan salomlashamiz; agar uchta bo'lsa, biz orqamiz bilan salomlashamiz.

"Tasavvur qiling" mashqi

Ishtirokchilar aylana bo'ylab o'tirishadi. Ishtirokchilardan biri haydovchi bo'ladi va eshikdan chiqadi. Guruh aylanada o'tirganlardan birini o'ylaydi.

Rahbarning vazifasi yetakchi savollar berish va guruh o'ylagan odamni taxmin qilishdir.[6]

Xulosa. Tolerantlikning ildizi qadimgi tarixga borib taqaladi. Inson yaratilgan davridan boshlab zamonaviy davrga qadar sotsial tolerantlik tushunchalari mavjudligini xulosalarimizda shakllantirish imkonini berdi. Shaxsda tolerantlik dastlab oilada shakllanib, keyinchalik, maktabgacha ta'lim tashkilotlari, maktab, litsey, kasb-hunar texnikumlari, oliy o'quv yurtlarida rivojlanadi. Inson hayotning rang barangligi, odamlar, guruhlarining turlicha ekanligi va ularning hammasi hurmat qilinishga loyiqligini idrok etishi, uni qanday bo'lsa shundayligicha qabul qilishi yuksak madaniyat va ma'naviyatining ko'rsatkichi hisoblanadi. Bu kabi yuksak madaniyatning

142 ko‘rinishi hisoblangan tolerantlikning sotsiologik o‘rni va muhimlik darajasini singdirish, har bir yosh avlodning oilaviy muhitiga, ijtimoiy jamiyatdagi roli bilan bog‘liqdir. Xususan, pedagogika fanlarining ob`ekti va subyekti hisoblangan shaxs va uning rivojini ilmiy nazariy asoslar bilan ham belgilab qo‘yilgan bo‘lib, shaxsning shakllanishi, uning rivojida oilaviy muhit, biologik omillari va ijtimoiy muhitning o‘rni va ahamiyatini o‘zining nazariy asoslari bilan belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. IJTIMOYIYISH ETIKASI darslik. M.X.G‘aniyeva -s.f.d, prof, N.M Latipova - s.f.n, dots, I.Negmatov - f.f.n, dots; «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2015.
2. I.A.Karimov. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yunada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konseptsiyasi: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma‘ruzasi. -T.: O‘zbekiston, 2010.
3. Mirziyoyev Sh.M O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi (2022 yil 20 dekabr) 16 ноября - Международный день толерантности// Нарконет: популярный журнал.-2017.-№12.-С.3.- (Памятка).
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni, 2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi o‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida
5. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2- bo‘lim. “Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari” 08.12.1992
6. З.Асташова, Н. А. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных учреждений [Текст] / Н. А. Асташова. – Москва: Научный метод, 2003. – С. 86-92.
7. Bag‘rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi. YuNESKO vakolatxonasi nashri. Nashr uchun mas‘ullar: A.Saidov. K.Jo‘rayev.-T.: 1999
8. Асмолов, Г. А. Слово о толерантности [Текст] / А. Г. Асмолов // Век толерантности. – 2001. – № 1. – С. 2-5.